

STM 1948

**Musik och musikundervisning i 1948 års statliga
utredningsbetänkanden**

Av Ingmar Bengtsson

© Denna text får ej mångfaldigas eller ytterligare publiceras utan tillstånd från författaren.

Upphovsrätten till de enskilda artiklarna ägs av resp. författare och Svenska samfundet för musikforskning. Enligt svensk lagstiftning är alla slags citat tillåtna inom ramen för en vetenskaplig eller kritisk framställning utan att upphovsrättsinnehavaren behöver tillfrågas. Det är också tillåtet att göra en kopia av enskilda artiklar för personligt bruk. Däremot är det inte tillåtet att kopiera hela databasen.

MUSIK OCH MUSIKUNDERVISNING I 1948 ÅRS STATLIGA UTREDNINGSBETÄNKANDEN

AV INGMAR BENGSSON

De statliga kommissioner och utredningar, som under de sista åren arbetat med uppgiften att draga upp riktlinjer för framtidens skolväsende och fria folkbildningsarbete i vårt land, ha i olika sammanhang haft anledning att behandla frågor rörande musik och musikundervisning. Vid en tidpunkt då ännu inga slutgiltiga resultat av deras verksamhet publicerats, tillsattes 1947 års musikutredning med speciell uppgift att underkasta hela det svenska musiklivet en granskning. Detta innebär att den sistnämnda — vars arbete icke kan beräknas vara slutfört förrän allra tidigast 1950 — kommer att fungera som remissinstans för de övriga utredningarnas betänkanden i den mån de beröra musik. Emellertid har detta givetvis inte utgjort något hinder för skol- och folkbildningssakkunniga att inbegripa musik även i sina publikationer. Under loppet av år 1948 ha sålunda tre betänkanden avgivits, som alla i större eller mindre utsträckning dryfta musikaliska spörsmål.

I dessa aktstycken ha tonkonsten och dess betydelse för ungdomens fostran och för hela vårt kulturliv fått ett mera oförbehållsamt erkännande än kanske någonsin tillförne. De planer som läggas fram innebära i många avseenden en klar nyorientering och i den mån de kunna förverkligas komma de med all sannolikhet att bilda epok i den svenska musikodlingens historia. Då musikundervisningen i skolorna ytterst utgör den jordmån ur vilken musikkulturen spirar och dess utformning är en förutsättning för en vidare diskussion av utbildningen av lärare och ledare på musikaliskt område, kommer denna utformning att indirekt påverka även verksamheten vid högre utbildningsanstalter av skilda slag, inklusive Kungl. Musikhögskolan och den akademiska undervisningen i ämnet musikkforskning.

De tre betänkanden som här komma i fråga äro följande:

Betänkande angående musiken i enhetsskola, gymnasium och lärarehögskola (seminarium), avgivet av 1947 års musikutredning. (Daterat den 31 mars 1948).¹

1946 års skolkommissions betänkande med förslag till riktlinjer för det svenska skolväsendets utveckling. (Daterat 4 juni 1948).²

¹ Delbetänkande. Föreligger tillsvidare endast i stencilerad form.

² Statens offentliga utredningar 1948: 27. Ecklesiastikdepartementet. Stockholm 1948.

Betänkande och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet avgivet av 1944 års folkbildningsutredning. Del II. Estetiskt folkbildningsarbete. (Daterat 30 juni 1948).¹

Av titlarna framgår, att det i samtliga fall främst rör sig om musikundervisning. Det torde knappast vara nödvändigt att här närmare motivera behovet av en grundlig utredning av situationen på det musikpedagogiska området i vårt land, ej heller att redogöra för de faktorer — exempelvis det kraftigt stegrade musikintresset — som på senare år aktualiserat detta behov. Istället skall utrymmet ägnas åt en kort resumé av de viktigaste tankegångar och förslag som framkommit. Det faller sig därvid naturligt att redogöra för de tre betänkanterna i kronologisk ordning.

1947 års musikutredning tillsattes den 13 juni 1947 och började sin verksamhet på sensommaren 1947 under ordförandeskap av chefen för arbetarrörelsens arkiv, fil. dr Tage Lindbom.² Efter en inledande principdebatt enades utredningen om att börja arbetet från botten, d. v. s. med skolorna och kunde redan påföljande vår avge sitt delbetänkande rörande skolmusiken.

Detta betänkande anknyter till den av 1946 års skolkommission förordade skolorganisation, vilken består av en nioårig enhetsskola vari den nionde klassen antingen fungerar som ett avslutande, yrkesbetonat skolår eller som den första av fyra gymnasieklasser. Vid utformningen har utredningen också i någon mån haft ett stöd i vissa tidigare förslag rörande skolmusikens utformning.³

Musikutredningen pekar inledningsvis på den klyfta som alltjämt finnes mellan »musikens faktiska betydelse ur både historisk, estetisk och social synpunkt» och »den värdesättning som kommer musiken till del från samhällets och det kulturbärande skiktets sida». Icke heller i skolan har musiken, degraderad till övningsämne, tillerkänts den plats den borde vara berättigad till. Utredningen riktar kritik mot den nuvarande musikundervisningens oförmåga att — annat än undantagsvis och tack vare enskilda insatser — skapa ett levande musikintresse hos skolungdomen och understryker kraftigt, att skolans musikarbete på allt sätt måste tillvarata den spontana musikglädje som barn i regel ha redan i förskolåldern och föra den vidare. Musiken får inte framträda »avskuren från skolungdomens naturliga aktivitetsbehov och känsloliv», den måste genomsyra skollivet på ett rikare sätt än hittills och musikundervisningen »måste sträva efter att slå en bro från skolan till musikodlingen i dess helhet».

¹ Statens offentliga utredningar 1948: 30. Ecklesiastikdepartementet. Stockholm 1948.

² Övriga ledamöter: fil. lic. Ingmar Bengtsson, folkskollärare Yngve Härén, kapellmästare Lennart Lundén, programchefen Julius Rabe, direktören vid Kungl. Musikhögskolan professor Einar Ralf, musikdirektören vid högre allm. läroverket för flickor å Norrmalm i Stockholm Alva Sandberg-Norriander, ledamoten av riksdagens andra kammare folkskollärare Nils Walter Sundström samt ledamoten av riksdagens andra kammare, hemmansägare Oscar Emanuel Werner. Sekreterare amanuensen Tor Ahlberg.

³ Cf. 1940 års skolutrednings betänkanterna och utredningar. IV. Skolpliktidens skolformer. 2. Folkskolan. Allmän del, s. 299 ff. d:o B. Förslag till undervisningsplaner, s. 163 ff. 3. Realskolan. Teoretisk linje, s. 311 ff. IX. Gymnasiet, s. 534 ff.

Den ledande principen vid utformningen av kursplaner och anvisningar för enhetsskolans musikundervisning i överensstämmelse härmed har varit att ge barnen så rikliga tillfällen som möjligt till egen aktivitet under stimulerande former. Detta »aktivitetsprogram» har förts fram efter fem linjer: *sång, rörelse, instrument, lyssnande och skapande*.

»Sången är det naturligaste uttrycksmedlet, den är tillgänglig för alla och kräver ett minimum av teknisk övning. Den bör därför stå i centrum. *Rörelse* till musik speglar musikaliska upplevelser, som befästas och göras till i viss grad medvetna inslag i själslivet som helhet. Spelandet av enkla *instrument* kan bli en spännande upptäcktsfärd i musikens rike och låta tonerna framträda som gripbara 'objekt'. Till detta aktiva musikutövande är *lyssnandet* till musik ett viktigt komplement som vidgar den musikaliska erfarenheten och berikar fantasin. Denna fantasi pockar redan tidigt på att få improvisera och detta barnens eget *skapande* utgör en mäktig hävstång för intresset och förtroendet med musikens skilda uttrycksmedel» . . . »Undervisningen måste alltid gestaltas som ett samspel mellan dessa olika uttrycksmedel.»

Ur kommentarerna till de fem punkterna kan anföras några detaljer av särskilt intresse. Vid granskningen av sångurvalet har utredningen funnit anledning att betona vikten av att »grundlägga en sund känsla för melodiska värden» och hävda den unisona sångens material som motvikt mot alltför starkt harmoniskt betingade melodier. Särskild uppmärksamhet har ägnats åt utvecklandet av gehöret och förmågan att läsa noter. Det musikteoretiska moment som ingår i skolkursen får emellertid inte bli ett torrt kunskapsstoff, utan måste ovillkorligen motiveras av och gå hand i hand med det praktiska muskarbetet. I avsnittet om lyssnande har utredningen understrukit betydelsen av att barnen få »en sådan orientering i musikens värld, att de även efter skoltiden kan tillgodogöra sig tonkonstens värden». Under de första skolåren kan detta ske bl. a. med hjälp av mer eller mindre programbetonad musik som väddar till barnens fantasi, »i de högre klasserna bör lyssnandet sträva efter att skapa kontakt med det aktuella musiklivet och dess former för musicerande på grundval av en successivt utvidgad repertoar med lämpliga verk av kända tonsättare från skilda epoker, även var egen tid».

Under de första åtta skolåren har alltså det aktiva, praktiska muskarbetet ställts i centrum. På gymnasiet anser musikutredningen däremot att musikundervisningen bör få en prägel som berättigar den till att kallas läroämne. »Det är hög tid att musikens värde såsom en väsentlig del av nutida europeisk kultur får sitt erkännande i skolan och erhåller sin rättmätiga plats i den bildning och det kunskapsstoff som bjudes vår ungdom.» Ämnet föreslås uppdelat på två grenar: *musikkunskap* och *praktisk musikutövning*. Dessa erhålla tillsammans med teckning sammanlagt tre veckotimmar, varvid eleverna kunna välja två timmar musik och en timme teckning eller omvänt. Den ena musiktimmen blir obligatorisk genom alla gymnasiet klasser och skall ägnas åt musikkunskap, d. v. s. åt en orientering i musikens historia, dess stilar och former. Eleverna skola redovisa sina kunskaper och få dem betyg-satta på samma sätt som i övriga läroämnena. Den praktiska musik-

utövningen bör däremot på gymnasiestadiet bli frivillig och bedrivas på den valfria timmen »av dem som äger spontant intresse och fallenhet därför». Följande rader apropos ämnet musikkunskap torde vara av särskilt intresse för musikforskningens företrädare:

»I den mån gymnasiet förbereder för akademiska studier måste det också anses äga skyldighet gentemot de elever som efter studentexamen ämnar studera musik, antingen vid universitet för att avlägga examen med en ämneskombination omfattande musikforskning eller vid musikhögskola för att utbilda sig till kvalificerade musiklärare.»

Förslaget som helhet kommer anmärkningsvärt nog icke att medföra någon ökning av det totala antalet lektionstimmar under skoltiden. Mot sammanlagt 19½ veckotimmar för folkskola, realskola och gymnasium (5½ + 7 + 7) enligt nu gällande timplaner stå utredningens tvenne alternativ (beroende på om en eller två timmar väljas i gymnasiet) med 18½ resp. 22½ timmar (6½ + 8 + 4, alternativt 8). Detta innebär endast en välbehövlig mindre ökning på låg- och mellanstadiet. Den minskade tiden på gymnasiet anses uppvägas av ämnets nya utformning och kravet att undervisningen skall bedrivas klassvis. Större utrymme kan för övrigt knappast påräknas i det hårt trängda skolschemat.

Av de övriga punkter som tagits upp i betänkandet skall här endast nämnas lärarefrågan. En kader av kompetenta lärare är den viktigaste förutsättningen för att de föreslagna kursplanerna skola kunna genomföras. Musikutredningen anser det vara nödvändigt att undervisningen i enhetsskolans högsta klasser i största möjliga utsträckning anförtros åt facklärare. I de sex första klasserna kommer den däremot liksom tidigare att ombesörjas av klasslärarna.

»Musikutredningen anser sig i detta sammanhang böra konstatera att den hittillsvarande seminarieundervisningen i musik icke kunnat motsvara sina uppgifter. Med förvåning har utredningen erfarit att kraven på musikkunskap för inträde i seminarium icke ens motsvarar kursen för andra skolåret. Den begränsade tid som i seminarieundervisningen står till buds för musik måste därför upptas av inlärandet av musikens enklaste elementa. Detta hindrar avsevärt förberedelserna för själva lärareuppgiften. För att lärareutbildningen i högre grad än hittills skall kunna inrymma praktiska övningar är en höjning av inträdesfordringarna obetingat nödvändig.»

Till detta uttalande har fogats ett konkret förslag till ändringar av inträdesfordringarna i musik till seminarierna, eller lärarehögskolorna, som skolkommissionen vill kalla dem. Dessa fordringar böra tråda i kraft snarast möjligt. För att förse den redan verksamma lärarekåren med nya impulser rekommenderas ett utbyggt konsulentväsende, fortbildningskurser samt utgivandet av en fyllig pedagogisk handbok. Vad slutligen beträffar utbildningen av lärare för gymnasiets undervisning i musikkunskap har musikutredningen valt att icke diskutera den här utan ämnar återkomma därtill i ett senare sammanhang.

*

Det måhända märkligaste i det nya skolprogram som framlagts i 1946 års skolkommissons¹ avslutande principbetänkande är frontförändringen från 20- och 30-talens materialistiska inställning med dess långt drivna specialisering till en mindre ensidigt nyttobetonad målsättning, som vid sidan av den rena kunskapsmeddelelsen kraftigt hävdar att »den fria personlighetsdanningen är skolans angelägnaste uppgift». En följd därav är att man på ett helt annat sätt än tidigare uppmärksammat den estetiska fostrans betydelse och behovet av en allmänkulturell orientering, av skolkommissionen kallad »idéhistorisk». I båda dessa sammanhang framträder musiken som ett viktigt ämne, som inte längre bör »kvarstå i en andrarangsställning» utan bör lyftas upp i nivå med exempelvis litteraturundervisningen. Allmänt heter det: »Sång och musik har sin givna uppgift att skola sinnet för god musikunderhållning och förståelse av den stora tonkonsten och av folkmusikens skönhet.»² Och speciellt apropos utformningen av den sista gymnasieklassen: »ämnet musik med sina rika uttrycksmedel och sin lysande historia bör kunna uppbära ett bildningsämnes roll och väl fylla dess syfte att genom fördjupning på ett visst område av vår kulturkrets vidga lärjungarnas kulturella orientering.»

De principiella överensstämmelserna mellan skolkommissionens tankegångar och musikutredningens ligga i öppen dag. Den förra har också på alla väsentliga punkter anslutit sig till den senares förslag. Det framgår inte minst i samband med diskussionen av musikens ställning på gymnasiet, där det med en direkt hänvisning heter: »Skolkommissionen delar helt musikutredningens uppfattning av musikämnet betydelse och föreslår, att ämnet får den ställning utredningen föreslagit.» Denna rörande enighet gör det strängt taget överflödigt att här ägna ytterligare utrymme åt skolkommissionens betänkande. Men i en vital fråga lämnar det ett viktigt och självständigt bidrag. Det gäller utbildningen av gymnasiets musiklärare.

Musikutredningen har ännu inte yttrat sig därom, men mycket synes tala för att man önskar stipulera studentexamen som en obligatorisk fordran. Skall man sedan bygga på en väsentligen praktisk och pedagogisk musikutbildning med akademiskt komplement, eller en primärt akademisk utbildning med praktisk-musikaliskt komplement? Hur skall utbildningen fördelas mellan de nyplanerade lärarehögskolorna och Kungl. Musikhögskolan? Dessa frågor komma i en intressant belysning av ett uttalande i skolkommissionens sammanfattning om lärareutbildningen: »Kommissionen ämnar till fortsatt utredning upptaga frågan om inordnande av fackutbildning i ämnena gymnastik, teckning, musik, slöjd och huslig ekonomi i en med filosofisk ämbetsexamen i kompetenshänseende likställd examen.» Det är inte gott att veta hur våra universitetsmyndigheter komma att ställa sig till ett så revolu-

¹ Ordförande först nuvarande statsminister Tage Erlander, därpå nuvarande statsrådet J. J. E. Weijne. Sekreterare rektor Stellan Arvidson.

² Den dilettantiska uppdelningen i sång och musik bör givetvis ersättas med en uppdelning av ämnet musik i sång och instrumentalmusik. Så har också skett i musikutredningens betänkande. Ämnet bör i överensstämmelse därmed på skolschemat heta musik, icke sång.

tionerande förslag. Men ett är klart: muskläroreutbildningen måste omformas och förbättras. Och hur denna omformning än kommer att se ut, måste den medföra en stärkt position och nya praktiska uppgifter för musikkonstnären som akademisk disciplin.

*

Med 1944 års folkbildningsutrednings¹ betänkandes andra del rörande estetiskt folkbildningsarbete kommer man över på ett långt mera svåröverskådligt och vildvuxet fält. »Det sysslande med musik, som har studie- eller bildningskaraktär» kan knappast entydigt avgränsas vare sig mot ett mera yrkesmässigt musicerande (inklusive studier som syfta till yrkesmässighet) eller mot musikutövning som enbart syftar till att skänka förströelse. För att få ett någorlunda fast grepp om uppgiften har folkbildningsutredningen dels byggt på de resultat den själv framlagt i betänkandets första del och de därmed sammanhängande ekonomiska bestämmelser som fixerats i Kungl. Maj:ts kungörelse angående statsbidrag till det fria och frivilliga folkbildningsarbetet av den 30 juni 1947,² dels utgått från de redan existerande organisationerna och sammanslutningarna på området. Framställningen börjar med en utförlig redogörelse för den verksamhet som för närvarande bedrivs vid allehanda körförbund, religiösa samfund, musikkårer, bildnings- och rykterhetsförbund etc. Även om de siffror som anförts delvis måste betraktas som överdrivet optimistiska startsiffror, ge de en relativt god bild av en kvantitativt sett imponerande verksamhet. Största deltagarantalet (över 10,000 vardera) återfinns i Sveriges Kyrkosångs-förbund, Svenska Sångarförbundet, ABF och Sveriges Körförbund i nu nämnd ordning.

Vid sidan om dessa riksomfattande organisationer ha även enskilda kommuner tagit viktiga initiativ, bl. a. genom anställandet av s. k. kommunala musikledare. Folkbildningsutredningen har givetvis nämnt även denna verksamhetsform, men tycks icke helt ha insett vilken betydelse organisationsarbetet i kommunal regi måste tillmätas i personalbristens tider. Det förefaller här som om bindningarna till de stora folkbildningsorganisationerna ha varit för starka för att skänka utredningen tillräcklig frihet att gå sådana lokala samsarbetsformer till mötes. Sannolikt kommer betänkandet att mötas av kritik på denna punkt.

Folkbildningsutredningens väsentliga uppgift kan för musikens del sägas ha varit att visa hur myndigheterna böra bistå och utveckla en verksamhet som redan existerar, att klarlägga dennas behov av ekonomiskt stöd samt att se till att den musikaliska kvaliteten hålles på en nivå som kan berättiga till ett sådant stöd. Utredningen understryker gång på gång kvalitetskravet, både när det gäller litteraturval och undervisning. Bådadera ligga i ledarnas händer. Men »flertalet organisationer, som äro verksamma på det musikaliska folkbildningsarbetets om-

¹ Ordförande fil. dr Ingvar Andersson. Sekreterare fr. o. m. 1 mars 1947 folkhögskollärare Helmer L. Ternblad, dessförinnan bibliotekskonsulent B. O. Hjelmqvist och en kort mellantid assessor N. A. Chr. Wirgin.

² Svensk författningssamling 1947, nr 508.

råde ange svårigheten att finna kvalificerade och lämpliga lärare som ett av sina allra största bekymmer». Med anledning härav har stort utrymme ägnats åt lärarefrågan och flera goda uppslag kunna noteras. Utredningen tänker sig bl. a. ett kraftigt utbyggt konsultväsende, helst länsvis, föreslår att goda lokala krafter utnyttjas som ambulerande lärare, rekommenderar anordnandet av fortbildningskurser och föreslår upprättandet av särskilda utbildningsanstalter för blivande lärare inom musikaliskt folkbildningsarbete. För sådana anstalter bör enligt utredningens mening den Folkliga Musikskolan i Arvika efter viss ombildning och utbyggnad kunna stå som modell.¹ Dessa »statsunderstödda folkliga musikskolor», förslagsvis tre till antalet, böra helst stå under en stiftelses eller ännu hellre landstingets huvudmannaskap och ledas av en rektor med akademisk kompetens.²

Kravet på kvalitet har alltså drivit fram en rad positiva förslag när det gäller lärarutbildningen. Samma krav hopkopplat med fördelningen av statsbidrag har däremot lett till egendomliga konsekvenser. Folkbildningsutredningen hävdar med all rätt att instrument och sångröst för amatören inte böra vara självändamål utan medel till att tränga in i musikens värld. Men detta inträngande kan enligt utredningens resonemang omöjligt ske helt enkelt genom ett regelbundet repetitionsarbete (ett ord som förekommer ytterst sparsamt i betänkandet). Spelandet och sjungandet måste för att godtagas som folkbildningsarbete i egentlig mening få ett sådant komplement att arbetet som helhet präglas av »verkligt bildningsnit». Denna ståndpunkt har lett till följande definition av begreppet musikcirkel: »En musikcirkel är en kamratkrets för inövande av musikaliska kompositioner i samband med studium av musikens teori och historia. I cirkelns arbete må också kunna inräknas sådan handledning av mindre deltagargrupper eller enskilda deltagare, som befinnes nödvändig för cirkelns arbete och som innebär förberedelse till samspel (samsång). I de fall, då kompositionerna utgöras av sånger för unisont framförande, skall musikstudiet förenas med litterär textanalys.»³

Med hänsyn till bidragsbestämmelserna torde en rekommendation av denna art ha framstått som oundviklig. Den ser för övrigt ganska förträfflig ut på papperet. Men var och en som har praktisk erfarenhet av arbete i musikcirkel och lyssnargrupper måste småningom upptäcka, att formuleringen är ohållbar. Man behöver blott välja ett drastiskt exempel för att belysa detta: enligt ovanstående definition skulle en ensemble som pliktskyldigast ägnar en kort stund åt exempelvis Bergensens harmonilära innan den på allvar börjar öva sitt operett-potpourri vara mera berättigad till statsunderstöd i sin egenskap av »musikcirkel», än en god liten stråkensemble som hänger sig åt t. ex. en concerto grosso av Händel utan att avdela särskild tid för teoretiskt stoff (som den måhända redan behärskar). Man förstår mycket väl ut-

¹ Cf. betänkandets bilaga 1, s. 167.

² »Som villkor för behörighet att inneha rektorsbefattning synes böra uppställas avlagd akademisk examen, omfattande bl. a. ämnet musikhistoria, samt styrkt erfarenhet av folkbildningsarbete» (s. 170).

³ Cf. sid. 143. Kursiverat i betänkandet.

redningens dilemma och tvånget bakom det skolmästaraktiga kravet på »bildningsnit». Men sådana föreskrifter ge dåliga garantier.

Avgränsning av olika verksamhetsformer och diskussion av vilka som skola betraktas som bidragsberättigade upptar i övrigt en stor del av utrymmet i betänkandet. Här finnes emellertid knappast anledning att närmare gå in på detaljer, då hela frågan i viss mån kommit i nytt läge i och med tillsättandet av 1947 års musikutredning, som bland sina omfattande uppgifter bl. a. ju också har att draga upp riktlinjer för det musikaliska folkbildningsarbetet. Denna fas i musikutredningens verksamhet inleddes våren 1948 och beräknas vara avslutad före sommaren 1949. Hur än musikutredningen kommer att ställa sig till de av folkbildningsutredningen framlagda planritningarna, har den all anledning att vara mycket tacksam över de utförliga och detaljrika undersökningar som gjorts, utan vilka dess »granskning av hela det svenska musiklivet» skulle ha fördröjts avsevärt.
